

INNA NEGRESCU-BABUȘ

Institutul de Filologie
(Chișinău)

**SCHIMBĂRILE ÎN LIMBĂ
DIN PERSPECTIVĂ DIACRONICĂ**

Abstract

The purpose of this paper is to analyze the concept of linguistic change by providing numerous examples. There is also an attempt to show and reveal how this concept appeared and was interpreted by different linguists. The author will also discuss its causes, peculiarities and distinguishing features.

Eugen Coseriu places himself at the top of the researchers with his work *Synchrony, Diachrony and History*. The problems of linguistics change. The basic assumption is that language changes cannot be explained on the level of the langue. Coseriu refers to Humboldt, Hegel and Aristotle, adopting from Humboldt the distinction between *energeia* and *ergon*, which goes back to Aristotle, and from Hegel the view of man as a historical being by means of language. Language changes basically depend on the description of speech and the facts presented by the the speakers' activity.

Istoria oricărui fenomen include acceptarea schimbării și, implicit, negarea imuabilității. Observația empirică ne relevă faptul că limba este o realitate dinamică, un proces alcătuit din stări succesive diverse, fie că avem în vedere vorbirea, alcătuită din acte individuale și irepetabile, fie sistemul lingvistic sub care se prezintă o limba istorică.

Studiile de istorie a limbii – care au reprezentat mai bine de un secol orientarea principală a cercetărilor în lingvistică – au demonstrat caracterul istoric al limbii, relevând unele particularități ale evoluției, formele și condițiile de realizare ale procesului. Apariția unor noi posibilități și metode de investigare, dar și înțelegerea modului de funcționare socială a limbii au condus la o interpretare mai adecvată a fenomenului de evoluție lingvistică.

Analiza sistemului sub care se prezintă o limbă istorică, ne relevă faptul că nicio limbă nu este identică cu sine. Pe de altă parte, funcția comunicativă a unei limbi nu poate fi realizată în cadrul unei comunități decât dacă limba respectivei comunități prezintă o anumită stabilitate. În aceste condiții, trebuie să acceptăm următorul paradox: orice limbă se schimbă permanent, dar, în același timp, în fiecare secvență de timp din existența ei istorică, ea este identică sau egală cu sine însăși în planul simultaneității funcționării sale. Este vorba de o diferență de perspectivă. Dacă analizăm limba în timp, constatăm mobilitate și schimbare, iar dacă o privim în funcționarea ei actuală, constatăm stabilitate.

Pentru a desemna aceste fenomene, lingvistica modernă folosește conceptele de sincronie și diacronie.

În cadrul analizei diacronice a limbilor se încearcă identificarea acelor elemente și procese care reprezintă originea schimbărilor din limbă. Acest demers presupune să se aibă în vedere faptul că limba este atât un sistem, cât și un fapt social. Schimbarea lingvistică este corelată cu rezultatul contactelor dintre limbi dar și cu măsura în care limba, ca instrument de comunicare, este implicată în toate formele și manifestările vieții sociale, dar și cu relația dintre limba și societatea a cărei comunicare o asigură, a raportului dintre limbă și istoria poporului care o vorbește.

Problema schimbărilor din limbă a devenit treptat una din temele principale ale lingvisticii moderne. În perspectivă istorică, filologii și filosofi de până la epoca modernă, nu și-au pus explicit această întrebare, în ciuda importanței majore a acestei problematice. Absența acestor preocupări în epoca premodernă se explică prin caracterul monocultural al culturii antice și al celei medievale. Întrucât grecii și romanii cunoșteau și cultivau doar limba lor maternă, le atribuiau acestora un caracter imuabil, fundamentat pe o bogată tradiție scrisă. Pornind de la inventarul de norme al „limbii înalte”, gramaticienii greci și romani interpretau orice inovație din limba vorbită, orice abatere de la norma literară drept „barbarisme”, care trebuiau evitate și combătute.

Abia începând cu Renașterea multe dintre limbile naționale din Europa (italiana, engleza, franceza, germana etc.) s-au impus ca limbi de cultură, reducând treptat importanța limbii latine și, în cele din urmă, eliminând-o ca unică limbă de cultură; pe de altă parte, contactul intens și vast cu numeroase limbi vorbite în teritoriile recent descoperite (America, Asia, Africa etc.) a condus la acumularea unui imens material faptic (dicționare, gramatici, glosare etc.) din zeci de limbi. Astfel, era inevitabil ca învățații să-și pună în mod frecvent și insistent întrebarea cum se explică diversitatea limbilor și de ce limbile se schimbă în timp. Vechea explicație a diversității limbilor prin epizodul biblic al Turnului Babel nu mai satisfăcea multe dintre exigențele oamenilor de știință. Ideile de evoluție, schimbare istorică, intervenția creatoare a omului în viața limbilor au început treptat să ocupe un loc important în preocupările oamenilor de știință. Despre schimbarea lingvistică în calitate de problemă științifică explicit formulată putem vorbi abia în primele decenii ale secolului XIX, o dată cu impunerea comparativismului istoric ca metodă adecvată de cercetare a limbilor. Ea nu rămâne doar o temă de cercetare predilectă, ci devine o problemă ca atare a lingvisticii moderne. Privind limbile în dinamica lor istorică și comparându-le între ele, învățații au încercat să răspundă la o serie de întrebări precum: de ce se schimbă o limbă; care sunt tipurile de schimbări; care sunt cauzele schimbărilor lingvistice; în ce condiții se schimbă o limbă; în ce măsură schimbarea lingvistică este un fenomen natural și obiectiv sau, din contra, depinde de voința omului și a condițiilor sociale; afectează schimbările lingvistice sistemul limbii în ansamblu sau doar o parte dintre mecanismele care o compun; dacă schimbările lingvistice funcționează în virtutea unor legi sau sunt întâmplătoare etc.

Neogramaticii susțin că schimbările în limbă există și apar la nivelul uzului limbii. Chiar dacă nu se exclude intervenția conștientă a vorbitorului în existența limbii, ea este neînsemnată și se reduce la terminologia științifică (termenii de specialitate inventați de

către oamenii de știință). În principiu, schimbările în limbă au un caracter organic, natural și necesar, similar schimbărilor din natura vie, așa cum sunt ele înțelese de evoluționismul darvinist. Asemenea naturii organice, supraviețuirea structurilor sau „formațiunilor” nou apărute, depinde de gradul lor de adaptabilitate și de oportunitate în limbă. Există de asemenea cauze precise ale schimbărilor lingvistice, iar acestea trebuie căutate în însuși exercițiul limbajului, înțeles, în accepție humboldtiană, ca activitate lingvistică.

Evidentă pare, în viziunea Neogramaticilor, evoluția unei limbi în timp, Hermann Paul vorbește despre modificările în limbă ca despre un „proces complicat”, ce conține mai multe stadii de dezvoltare ale limbii, iar sarcina primordială a lingvistului ar fi tocmai aceea de a delimita, defini și explica aceste stadii. Conform teoriei neogramaticilor schimbările lingvistice afectează deopotrivă nivelul fonetic, regulile și deprinderile de rostire ale sunetelor, dar și nivelul conținutului.

Teoriile și principiile lui Hermann Paul au servit în posteritate ca bază teoretică pentru studiul istoric al limbilor. Programul Școlii Neogramaticilor a fost pus în practică pe parcursul întregului secol XX, servind ca punct de plecare în elaborarea a numeroase gramatici istorice sau istorii ale limbilor; inclusiv istoriile (parțiale sau integrale) ale limbii române (A. Philippide, O. Densusianu, S. Pușcariu, Al. Rosetti, G. Ivănescu) se fundamentează pe principiile neogramatice.

Format el însuși ca neogramatician în timpul studiilor la Leipzig (1876-1880), Ferdinand de Saussure va analiza pe larg și în spirit neogramatic problema schimbărilor lingvistice în partea a patra a *Cursului*... său, intitulată *Lingvistica diacronică*. Ilustrul genevez pare să nu fi pus la îndoială nicio clipă realitatea schimbărilor lingvistice, de vreme ce afirmă că „imobilitatea absolută nu există; (...) toate părțile limbii sunt supuse schimbării; fiecărei perioade îi corespunde o evoluție mai mare sau mai mică. Aceasta poate să varieze ca rapiditate și intensitate, fără ca principiul să fie infirmat; fluviul limbii curge fără întrerupere” [7, p. 151]. Mai aflăm în continuare despre „regularitatea absolută” a schimbărilor fonetice, despre consecințele în plan morfologic ale schimbărilor fonetice, despre analogie și aglutinare, adică tocmai despre punctele centrale ale doctrinei neogramatice. Interesant de constatat este că, în maniera sa adesea dilematică, Saussure consideră util să prezinte sintetic și critic [7, p. 272] cauzele schimbărilor fonetice, așa cum fuseseră acestea identificate de diferiți lingviști contemporani: I. configurația specifică a „aparaturii fonator”, proprie fiecărei „rase”; II. influența mediului geografic și a climatului; III. legea „minimului efort”; IV. influența educației primite în copilărie; V. condițiile istorico-politice și sociale în care se dezvoltă o limbă; VI. influența „substratului lingvistic anterior”, adică a limbii unor indigeni absorbiți de noii veniți, a căror limbă se impune; VII. influența modei (factorul psihologic al imitației).

Unul dintre cei mai autorizați colaboratori ai lui Saussure, Antoine Meillet, devotat accentului pus de el pe dimensiunea socială a limbajului, a văzut în însuși caracterul social al limbii cauza principală a schimbărilor lingvistice: Există un element ale cărui circumstanțe provoacă variații perpetue, uneori bruște, altele lente, dar niciodată întrerupte în întregime, iar acesta este structura societății. (...) Orice modificare în structura societății se va traduce printr-o schimbare a condițiilor în care limbajul se dezvoltă. Limbajul este o

instituție deținând propria autonomie; este deci necesar să determinăm condițiile generale de dezvoltare dintr-un punct de vedere pur lingvistic, și acesta este obiectul lingvisticii generale. (...) Din faptul că limbajul este o instituție socială, rezultă că lingvistica este o știință socială și singurul element variabil la care putem recurge pentru a explica schimbarea lingvistică este schimbarea socială, ale cărei consecințe sunt variațiile limbajului, uneori imediate și directe, cel mai adesea mediate și indirecte [5, p. 16].

Cei mai mulți dintre urmașii direcți ai lui Saussure, precum și majoritatea structuraliștilor care se revendică de la moștenirea saussuriană (reprezentanții Școlii lingvistice de la Praga, distribuționaliștii americani ș.a.) au practicat o orientare teoretică privilegiind sincronia în dauna diacroniei. Absolutizându-se într-un fel afirmația magistrului genevez că „le système en lui même est immuable”, s-a ajuns să se considere că doar descrierea sincronică a sistemului unei limbi este valabilă din punct de vedere teoretic, ea fiind singura adecvată obiectului real al cercetării lingvistice, sistemul lingvistic ca atare.

Totuși, în ciuda tendinței evidente a structuraliștilor de a ignora dimensiunea istorică a limbilor, personalități importante ale lingvisticii secolului XX au atras atenția asupra acestei erori de concepție și de perspectivă. Într-un studiu intitulat *Introducere în lingvistică* din 1937¹, Louis Hjelmslev, de exemplu, critică dur tendința multor cercetători de a privilegia abordarea sincronică, tendință pe care el o numește „pansincronism” și o consideră condamnată la o „dependență servilă” de tradiția școlară. Marele lingvist danez atrage deopotrivă atenția că Saussure nu este responsabil de acest dezechilibru în favoarea descrierii sincronice, au fost totuși și cercetători care au înțeles importanța confruntării celor două perspective și tendința de a le plasa pe același plan. Ferdinand de Saussure formula în termeni clari conflictul între sincronie și diacronie și menționa faptul că locul adecvat al sincroniei este alături de diacronie, și chiar mai presus, căci schimbarea lingvistică nu poate fi recunoscută în mod convenabil decât comparând două stadii lingvistice succesive, presupunând mereu că acestea au fost corect descrise. Saussure condamna confuzia între sincronie și diacronie.

Totuși, chiar în interiorul structuralismului, nu au lipsit tentativele de a concilia noțiunile de sistem și evoluție, stabilitate funcțională sincronică și schimbare lingvistică. Una dintre tentativele cele mai cunoscute aparține lui Andre Martinet. Un întreg capitol din *Elemente de lingvistică generală*, este dedicat de lingvistul francez problemei „evoluției limbilor”. Pornind de la constatarea banală că, fie și doar citind în paralel două texte scrise avem de-a face cu aceeași limbă la un interval de câteva secole, ne dăm seama că avem aceeași limbă, dar cu numeroase elemente ușor diferite, care nu împiedică totuși procesul de înțelegere, Martinet afirmă limpede că „este (...) evident că orice limbă se schimbă în orice clipă”, continuând: Orice se poate schimba într-o limbă: forma și valoarea monemelor, adică morfologia și lexicul; ordinea monemelor în enunț, adică sintaxa; natura și condițiile folosirii unităților distinctive, adică fonologia. Apar noi foneme, noi cuvinte, noi construcții, în timp ce unități vechi și întorsături vechi își pierd din frecvență și cad în uitare. Aceasta se produce fără ca vorbitorii să aibă vreodată sentimentul că limba pe care o vorbesc și care se vorbește în jurul lor încetează de a fi identică cu ea însăși [6, p. 223].

¹ Publicat în versiune franceză sub titlul *Introduction a la linguistique*, în HJELMSLEV, *Essays...*, p. 15-25.

După Martinet, fără a nega importanța factorilor psihici și sociali în dinamica limbilor, „este foarte greu să stabilim exact cauzalitatea schimbărilor lingvistice, plecând de la reorganizările structurii sociale și de la schimbările în nevoile de comunicare determinate de ele” [5, p. 226], așa încât demersul științific explicativ ar trebui să se orienteze exclusiv către o cauzalitate internă, proprie sistemului lingvistic. Această cauză internă a schimbării lingvistice este identificată de Martinet în „economia limbii”, adică într-o tendință internă a limbii, ca activitate umană, de a selecta și impune acele forme și structuri care solicită o cheltuială de energie minimă din partea vorbitorului.

Evoluția lingvistică poate fi concepută ca fiind determinată de antinomia permanentă între nevoile de comunicare ale omului și tendința sa de a reduce la minimum efortul mental și fizic. Aici, ca și în alte domenii, comportamentul uman este supus legii minimumului efort, conform căreia omul nu-și cheltuiește energia decât în măsura în care poate ajunge la scopurile fixate [6, p. 227]. Exemplele date de Martinet par destul de convingătoare: în franceză, subst. *cinéma* și *métro*, care au apărut ca „prescurtări” ale unor creații lexicale inițial mai lungi (*cinématographe*, respectiv *chemin de fer métropolitain*); asemenea exemple putem găsi cu ușurință în orice limbă și la tot pasul. Sunt însă, de asemenea în orice limbă, numeroase cazurile în care surprindem și fenomenul invers. De exemplu, această nevoie de economie internă nu poate explica de ce în latina populară care a stat la baza limbii române s-a manifestat tendința de a renunța la formele „economice” de perfect și viitor, în favoarea unora compuse, mai puțin „economice”: lat. *cantavi* vs. rom. *am contat* (< lat. pop. **habeo cantatum*), lat. *cantabo* vs. rom. *voi conta* (< lat. pop. **volo cântare*).

Nu putem prezenta problema schimbărilor lingvistice fără să analizăm teoria lui E. Coseriu care a abordat în chip monografic întreaga problematică în studiul, devenit un punct de referință obligatorie, *Sincronia, diacronia y historia* (Montevideo, 1959), subintitulat *Problema schimbării lingvistice* și în care a supus analizei critice o cantitate enormă de contribuții teoretice. Coseriu a arătat inconsistența poziției „sincroniste”, argumentând în mod convingător următoarele teze: pretinsa aporie a schimbării lingvistice nu există decât în virtutea unei erori de perspectivă, care se manifestă, în esență, în identificarea explicită sau implicită a noțiunii de „limbă” cu cea de „proiecție sincronică”; problema schimbării lingvistice nu poate și nu trebuie să fie pusă în termeni cauzali; totuși afirmațiile citate se întemeiază pe faptul că se atribuie obiectului ceea ce nu e decât o exigență a cercetării; în realitate, antinomia *sincronie diacronie* nu aparține planului obiectului, ci aparține planului cercetării: nu se referă la limbă, ci la lingvistică; chiar în opera lui Saussure, în măsura în care realitatea limbajului i s-a impus pe deasupra și împotriva propriilor postulate, se pot găsi elemente pentru a depăși antinomia, *în sensul în care ea poate fi depășită*; concepția saussuriană și concepțiile care derivă din ea prezintă un viciu fundamental, care nu le permite să depășească contradicțiile lor interne; nu există nicio contradicție între „sistem” și „istoricitate”, ci, dimpotrivă, natura istorică a limbii implică esența ei sistematică; în planul cercetării, antinomia *sincronie diacronie* poate fi depășită numai în și prin istorie [1, p. 13-14].

După ce studiul a fost tradus în mai multe limbi (rusă, italiană, germană, română), tezele lui Coseriu privitoare la schimbările lingvistice au fost larg cunoscute și acceptate în special în mediile academice europene, dar relativ ignorate în lumea anglo-saxonă.

O distincție primară care trebuie făcută atunci când abordăm această temă, afirmă Coseriu, este aceea între „obiectele naturale” și „obiectele culturale”, în sensul kantian al deosebirii dintre „natură” și „cultură” în sfera umanului. Ca obiect cultural, limba aparține domeniului *libertății*, și nu celui al *necesității*, asemenea artei, filosofiei, științei, tehnologiei etc. Ca toate aceste activități, limba reflectă atributul *creativității* umane, prin creativitate înțelegându-se „o dublă productivitate: productivitate cu privire la «obiectele» produse și productivitate cu privire la procedurile de producere corespunzătoare (care pot fi ele însele «produse»)» [1, p. 52].

Pentru a preciza mai bine termenii supuși dezbaterii despre „schimbarea lingvistică”, apelăm, împreună cu Coseriu, la cele patru tipuri de „cauze” definite de Aristotel: cauza eficientă, cauza materială, cauza formală și cauza finală, în cazul limbii, ca activitate creatoare, *cauza eficientă* fiind omul însuși, ca ființă liberă. Materia din care este alcătuită o limbă reprezintă *cauza ei materială*, cu alte cuvinte, baza ei istorică (substratul, superstratul, adstratul etc.). În sfera creativității umane *cauza formală* coincide cu *cauza finală*, prin finalitate, în cazul limbii, înțelegându-se însuși obiectul produs, cu valorile sale culturale și funcționale. De exemplu, finalitatea formelor de viitor ale verbului din limbile romanice „nu este nimic altceva decât însuși acest timp al viitorului, cu funcțiile sale ca timp particular într-un sistem verbal particular” [ibidem].

Înțelegerea limbii ca o activitate umană creatoare, și nu ca un obiect sau un organism natural ne impune acceptarea ipotezei că, în înțelesul ei tradițional, schimbarea lingvistică „nu există”. Prin nonexistență vom înțelege trei lucruri: a) nonexistența schimbării în forma larg acceptată în lingvistică; b) caracterul imperceptibil al existenței sale, în sensul în care schimbarea are loc realmente; și c) faptul că un fenomen lingvistic nou-creat poate fi adesea interpretat deopotrivă ca schimbare și nonschimbare; ca o reînnoire și ca o aplicare [1, p. 53].

Ceea ce „există” sunt, așadar, nu schimbări într-o limbă văzută ca produs, ci inovații individuale, dictate de „cauza finală”, în cadrul a ceea ce Coseriu numește *tehnica vorbirii*. Aceste inovații de la nivelul vorbirii conduc la crearea unei noi *tradiții lingvistice*, lăsând impresia că ceva în „limba ca atare”, adică în „sistemul limbii”, s-a schimbat: O limbă este o „tehnică a vorbirii” constituită istoric: ea există doar ca o tradiție a abilității de a vorbi, cu alte cuvinte, ca o deprindere *t e h n i c ă* tradițională sau ca o „competență” care a fost transmisă către și de către membrii individuali ai comunităților lingvistice. Astfel, ceea ce este interpretat ca „schimbare lingvistică” nu este un proces de schimbare al produselor limbajului, ci mai degrabă o *c r e a ț i e d e t r a d i ț i i* lingvistice, obiectivarea istorică a ceea ce a fost produs în vorbire, sau, altfel spus, nimic altceva decât *limbajul așa cum este el creat*. Este adevărat că, în acest mod, unele tradiții dispar (mai precis spus, sunt abandonate), dar acest fapt nu înseamnă că aceste tradiții ca atare au devenit noile tradiții care le-au înlocuit [1, p. 54].

În acest înțeles al „schimbării”, nu limba ca „sistem” sau ca „produs” (în accepția humboldtiană de *ergon*) se află în permanentă evoluție, ci, la nivelul limbii ca „activitate” (*energeia*), vorbitorul produce sau creează în permanență noi forme, reclamate de necesitățile concrete ale comunicării și în contextul unor condiții materiale date. Potrivit acestei perspective, să o numim „energetist-finalistă”, Coseriu identifică trei tipuri de

probleme, ținând de trei niveluri diferite: a) problema universală a schimbării lingvistice (de ce se schimbă limbile în principiu); b) problema generală a schimbării lingvistice (de ce și în ce condiții extra-lingvistice se schimbă în mod normal limbile); c) problema istorică a fiecărei schimbări individuale, adică problema de a justifica fiecare creație în cadrul unei tradiții particulare și, pe cât posibil, înlocuirea unei tradiții anterioare” (*ibidem*, p. 55). Fiecare dintre aceste trei câmpuri problematice ar trebui tratat separat, pentru a se evita suprapunerile, neînțelegerile, confuziile și erorile care apar adesea în abordarea problemei „schimbărilor lingvistice”.

La primul nivel, cel al limbajului ca atribut universal al umanului, „schimbarea” nu poate fi înțeleasă decât ca o „obiectivizare istorică a creativității lingvistice”, care își are originea în caracteristica intrinsecă a limbajului de a fi creativ, pe de o parte, și, pe de altă parte, de a fi o activitate îndreptată către celălalt, adică în atributul *alterității*: „Schimbarea lingvistică nu este un rezultat, produs al unor cauze, ci este manifestarea imediată, emergența primară a creativității și alterității limbajului” [1, p. 56]. În consecință, la acest nivel universal, schimbarea lingvistică nu este deloc un „mister”.

În privința limbilor istorice ca atare, al doilea plan al abordării sistematice a problemei schimbărilor lingvistice avut în vedere, Coseriu atrage atenția asupra distincției necesare între *inovație*, care are loc la nivelul discursului (sau, în termeni chomskieni, al „performanței”) și *schimbarea* propriu-zisă, care se petrece la nivelul limbii (al „competenței”). Ca proces desfășurat în cadrul unei comunități de vorbitori, sunt de distins patru faze ale schimbării: *adoptarea* reprezintă forma de bază a schimbării lingvistice și constă în acceptarea unei inovații de către un individ din masa de vorbitori; *difuzarea* unei inovații, în sensul adoptării ei de către mai mulți vorbitori; *selectarea* unei inovații, în sensul alternanței în uzul lingvistic a noii creații și a celei tradiționale; *mutația*, adică abandonarea vechii tradiții în favoarea noii creații, ca fază finală a schimbării lingvistice.

Pentru a înțelege corect ceea ce se întâmplă la al treilea nivel al cercetării schimbărilor lingvistice, cel al faptelor, al schimbărilor lingvistice concrete, sunt necesare de asemenea o serie de distincții și precizări. Este vorba, mai ales, despre ceea ce, în explicația tradițională a schimbărilor, înțelegem prin caracterul *gradual* și *regulat* al schimbărilor lingvistice. Coseriu respinge această interpretare tradițională, arătând că avem de-a face, în cazul ambelor presupuse caracteristici ale procesului de schimbare, cu iluzii datorate confuziei de planuri. Fie că procesul se petrece la nivelul sistemului sau la nivelul normei, impresia de *gradualitate* a schimbării vine, de fapt, din coexistența formei nou-create cu cea tradițională. Cât privește *regularitatea* schimbării, aceasta „aparține actului prin care un fapt de limbă este creat, și într-un astfel de act un procedeu este regulat pentru simplul motiv că în fiecare caz în parte avem de-a face cu un fapt unic: acesta reprezintă un model pentru clase sau uzuri viitoare” [1, p. 57]. Atât inovația, cât și adoptarea și difuzarea acesteia au un caracter spontan și instantaneu; ele nu se petrec în mod „legic”. Prin aceasta, „legea fonetică” își pierde caracterul ei necesar și „organic” pe care i-l atribuiau Neogramaticii, devenind un fapt de creativitate, difuzare, selectare și, în cele din urmă, de mutație: în cazul schimbării fonetice, „legea fonetică” nu reprezintă rezultatul final, ci punctul de pornire al procesului corespunzător în cadrul comunității de vorbitori.

Nu putem nega însă faptul că, datorită unor adoptări diferite, o schimbare oarecare poate fi interpretată în moduri diferite. Datorită acestui fapt și datorită „excepțiilor” care rezultă din etapa selecției, apar iluzia iregularității inițiale și în special interpretarea legii fonetice ca răspândindu-se de la un cuvânt la altul [1, p. 58].

În continuare vom demonstra acest mod de a vedea lucrurile cu un exemplu românesc. Câteva dintre cele mai vechi documente scrise în limba română, așa-numitele „texte rotacizante” din secolul al XVI-lea, prezintă un fenomen fonetic foarte caracteristic, și anume „rotacismul lui *n* intervocalic”, adică prezența generalizată a unui *r* în loc de *n*, acolo unde *n* se află între două vocale: *bire* și *lură* etc. (în loc de *bine* < lat. *bene*; *lună* < lat. *luna* etc., din limba comună și din restul dialectelor și graiurilor românești). Este vorba despre o particularitate a graiului maramureșean, „limba nativă” a cărturarilor anonimi care au redactat (sau copiat) respectivele texte. O inovație spontană cândva, acest fapt a fost difuzat între ceilalți vorbitori, a fost selectat de uz și a înlocuit în cele din urmă forma tradițională, cea „etimologică” (*bine*, *lună* etc.). Putem afirma că a fost instituită o normă a graiului literar nordic-maramureșean din secolul al XVI-lea, respectată cu strictete de utilizatori. Lucrurile însă nu sunt atât de simple cum par la prima vedere, deoarece unele din textele rotacizante prezintă, pe lângă această „formă finală” a schimbării lui *n* în *r* în poziție intervocalică, și o „formă intermediară”, în care *n*-ul inițial se păstrează: *binre*, *lunră*. Acest „amestec” al formelor, prezența în unul și același text a două „stadii” ale uneia și aceleiași schimbări fonetice ilustrează și confirmă în mod incontestabil teoria coșeriană despre schimbările lingvistice: „schimbarea lingvistică” nu este un fenomen „natural”, evolutiv, necesar și „treptat”, ci un act spontan de decizie, luată de utilizatorii respectivei „limbi funcționale” (în cazul prezentat, varietatea literară maramureșeană a secolului al XVI-lea), în împrejurări istorice bine determinate (în cazul de față, lipsa unui model anterior a condus la adoptarea „normei locale”). „Evoluția” acestui fonetism poate fi urmărită în continuare, întrucât unele din textele rotacizante (*Psaltirea* și *Apostolul*) au fost la îndemâna unui cunoscut cărturar, diaconul Coresi, care a tipărit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea o serie de texte românești bisericești. Preluând textele predecesorilor, Coresi le-a supus unei revizuri înainte de a le tipări, adaptând limba lor potrivit propriei „tradiții locale”, cea muntenească; în consecință, între alte fonetisme cu caracter nordic, Coresi a renunțat la rotacism, întrebuițând norma muntenească (*bine*, *lună* etc.).

O altă „schimbare lingvistică” are ca obiect prepoziția *p(r)e* și privește o chestiune de morfosintaxă. Este vorba despre așa-numita funcție de marcă a complementului direct nume de persoană (exprimat prin pronume sau substantive), pe care această prepoziție o realizează în limba română modernă: *îl văd pe Ion* (*pe el*, *pe fratele meu* etc.). Această structură, unica posibilă astăzi, pare să fie o inovație care a început să se răspândească din secolul al XVI-lea, după cum indică analiza atentă a textelor. Cele mai vechi texte românești, manuscrisele rotacizante, ca și tipăriturile lui Coresi, atestă din abundență structurile istorice „normale” (moștenite din limba latină), fără morfemul *p(r)e*: *nu ucide ei* (*Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea slavo-română* a lui Coresi din 1577), *aștepta noi* și *prinseră Pavelu* (*Codicele Voronețean*), *să nu ascultaret mene* și *boteză acel împărat* (*Codex Sturdzanus*) etc. Invenția (*pre* ca marcă a acuzativului personal) apare cu totul sporadic în secolul al XVI-lea (o singură dată în *Psaltirea Hurmuzachi*: *înderipteadză*

pre noi, cf. DLR, s.v. *pe*), în secolul următor, situația se inversează, structura mai nouă, cu *p(r)e* + acuzativ personal, devine regulă, pe când forma veche fără *p(r)e* apare doar sporadic, pentru ca un secol mai târziu forma nouă să se impună definitiv și generalizat, în toate tipurile de texte¹.

Coseriu respinge conceptele des vehiculate de către specialiștii care încearcă să găsească o motivare a schimbărilor lingvistice: tendința spre simplificare sau spre economia de mijloace, tendința spre marcarea mai explicită a unor funcții sau raporturi gramaticale, înțelese adesea ca „tendințe interne” ale sistemului lingvistic, ca „presiune internă a sistemului”. Coseriu afirmă că, de fapt, avem de-a face nu cu niște „cauze interne”, proprii sistemului, ci cu niște c o n d i ț i i obiective ale schimbării lingvistice, care țin de dinamica istorică a funcționării limbii: concepte precum *simplitate*, *economie*, *marcare* [*markedness*] se referă la forme ale finalității obiective și aparțin planului cercetării empirico-istorice.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Eugen Coseriu. *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. – București, 1997.
2. Ion Gheție (coord.). *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*. – București, 1997.
3. Al. Graur, Lucia Wald. *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediția a III-a revăzută și adăugită. – București, 1977.
4. Louis Hjelmslev. *Essais linguistique*. – Paris, 1971.
5. André Martinet. *Elemente de lingvistică structurală*. – București, 1970.
6. Antoine Meillet. *Linguistique générale et linguistique historique*. – Paris, I-1921, II-1936.
7. Ferdinand de Saussure. *Curs de lingvistică generală*. – Polirom, 1998.

¹ Pentru mai multe detalii, v. Constantin Frâncu, în Gheție, *Istoria...* p. 151 și 350-351.